

Sözcükte Yapı

Bir bina dışarıdan bakıldığında bir bütün olarak görünür ama aslında parçaların birleşiminden oluşmuştur. Kelimeler de tıpkı binalar gibi ilk bakışta tek parçaymış gibi görünürler ama yapısında bir çok parça bulundurlar.

Sözcükte yapı, sözcüklerin oluştuğu, yapıldığı, türetildiği bu parçaları; sözcüklere gelen eklerin çeşitlerini, kullanım amaçlarını inceler.

➤ Sözcükte yapı, **kök, ek, gövde ve yapı bakımından kelimeler** olmak üzere dört ana başlıkta incelenir:

1. İsim (Ad) Kökleri

Varlıkların, kavramların, duyguların ismi olan köklere **isim kökü** denir. İsim kökleri cümle içinde "isim, zamir, zarf, sıfat, edat, bağlaç ve ünlem" göreviyle kullanılabilir. Dilimizde isim kökleri en fazla üç heceden oluşur.

Örnek

»at, bel, göz, kan, kül, o, pek, siz, sol, yol, araba, kitap...

» "içimizden" sözcüğünün anlamlı en küçük parçası "iç" sözcüğüdür. Ancak burada bahsedilen içmek fiili değil, bir şeyin içidir. Bu yüzden "içimizden" sözcüğünün kökü isim köküdür.

➤ İsim kökleri "**-mak / -mek**" mastar ekini almazlar.

Örnek

"kalemlik" sözcüğünün anlamlı en küçük parçası yani kökü "kalem" sözcüğüdür.

"kalem" sözcüğüne "_mek" veya "_mak" eklerinden birini getiremeyiz. Bu nedenle "kalem" sözcüğü ad köküdür.

➤ Yansıma kökler de isim köklerinden sayılır.

Örnek

cız, çat, fıs, güm, pat, şar, vız...

2. Fiil (Eylem) Kökleri

İş, oluş veya durum bildiren köklere **fiil kökü** denir. Fiil kökleri “-mak / –mek” mastar ekini alabilen köklendir.

Örnek

» aç-, at-, çiz-, del-, gel-, kal-, tak-, yık-, yüz-...

» “sevgi” sözcüğünün kökü “sev”dir. “sev” sözcüğüne “-mek” ekini getirdiğimizde “sevmek” olur. Mastar eki getirdiğimizde anlamlı bir sözcük elde edebildiğimiz için “sev-” fiil köküdür ve “sevgi” fiil köklü bir sözcüktür.

» “solungaç” sözcüğünün kökü olan “solu” sözcüğü “-mak” eki alarak “solumak” olabilir. Bu nedenle “solungaç” sözcüğü fiil köklüdür.

NOT Fiil köklerini ad kökleri gibi tek başına yazıp söyleyemeyiz. Mastar durumundaki fiil köklerinin sonuna ya kısa çizgi (–) konur ya da “-mak, –mek” mastar eki getirilir. Fiilin sonuna konan kısa çizgi (–), “mak, mek” diye okunur. Örneğin “yırt–” fiil kökü “yırtmak” olarak okunur.

İPUCU

Bir sözcüğün kökünün isim kökü mü fiil kökü mü olduğunu bulmanın en kolay yolu sözcüğün köküne “-mak / –mek” mastar eki getirip denemektir.

gözlük → kökü “göz”dür → mastar eki eklersek “gözmek” olur →

“gözmek” anlamsız olduğu için “göz” **isim kökü**dür.

geçti → kökü “geç”tir → mastar eki eklersek “geçmek” olur →

“geçmek” **sözcüğü anlamlı** olduğu **fiil kökü**dür.

Bunu yaparken aşağıda anlatacağımız sesteş ve ortak kök özelliklerinin göz önünde bulundurulması

3. Sesteş Kökler

Yazılışları aynı olmasına rağmen anlamları ve türleri farklı olan köklere **sesteş kök** denir.

Örnek

» Bahçe ve büyük bir çukur **kazın**.

cümlesindeki "kazın" sözcüğünün kökünü incelediğimizde kökün mastar eki alabildiğini görüyoruz. Bu nedenle sözcüğün kökü fiildir.

» Havvanat bahçesindeki **kaz** elini ısırmış.

Burada ise yukarıda fiil kökü olarak kullanılan "kaz" sözcüğünün isim kökü olarak kullanıldığını görüyoruz. Çünkü burada sözü edilen kümes hayvanı olan kazdır.

UYARI Sesteş kökler arasında anlam ilişkisi bulunmaz.

SESTEŞ KÖK		İSİM		FİİL	
gül	→	gül	çiçek, bitki	gül-	gülmek
yaz	→	yaz	mevsim adı	yaz-	yazı yazmak
kan	→	kan	damarlarımızdaki kırmızı sıvı	kan-	inanmak
var	→	var	mevcut, bulunan	var-	ulaşmak
			ARALARINDA ANLAM İLGİSİ YOK		

4. Ortak Kökler

Hem isim hem de fiil olarak kullanılabilen köklere **ortak kök** denir. Ortak kökler arasında anlam ilişkisi vardır.

ORTAK KÖK		İSİM		FİİL	
göç	→	göç		göç-	
tat	→	tat		tat-	
şiş	→	şiş		şiş-	
boya	→	boya		boya-	
			ARALARINDA ANLAM İLGİSİ VAR		

Sesteş kök ile ortak kök arasındaki fark: Sesteş kökler arasında anlam ilişkisi bulunmazken ortak kökler arasında belirgin bir anlam ilişkisi vardır.

Kökün Özellikleri

1. Kök, Sözcüğün Başındadır

Türkçe, sondan eklemeli bir dildir. Türkçede bütün ekler sona gelir. Bu yüzden Türkçede kök, her zaman sözcüğün başındadır.

2. Kök, Ek Alırken Yapısal Değişikliğe Uğramaz

Kök, tâbi olunan; ek, tâbi olan ögedir. Başka bir deyişle Türkçede, kök sabit kalır, ek köke uyum sağlamaya çalışır. Bu yüzden kökler, ek alsalar da bir değişime uğramazlar. Ancak bu olayın bozulduğu birkaç istisnai durum vardır:

>Yönelme eki alan 1. ve 2. tekil kişi zamirleri ses değişimine uğrar: ben
-> bana sen -> sana

Ekler

Sözcüklerin cümle içindeki görevlerini belirtmek ya da sözcüklerde yeni sözcük üretmek amacıyla kullanılan seslere / hecelere **ek** denir.

Türkçede Eklerin Özellikleri

> Sözcüklere cümlede görev yüklenirken ve onlardan yeni sözcükler türetilirken öncelik yapım eklerindedir. Yapım eklerinin üzerine çekim ekleri gelir. Ama bir iki ek haricinde çekim ekinin üzerine yapım eki getirilemez.

> Türkçede ekler, ünlü uyumu kurallarına uyarlar. Bu yüzden eklendikleri hece ya da sözcükteki ünlülere göre ses değişimine uğrarlar. Örneğin, belirli geçmiş zaman kipi eki bu bağlamda (-dı, -di, -du, -dü; -tı, -ti, -tu, -tü) olarak karşımıza çıkar. Ancak **-yor**, **-ken**, **-ki**, **-leyin**, **-mtrak** ve **-gil** ekleri ses değişimine uğramaz.

> Ekler kendilerinden önceki sözcüklere bitişik yazılır. Yalnız, "mi" soru eki **her zaman ayrı** yazılır.

Ekler, yapım ekleri ve çekim ekleri olmak üzere iki ana başlıkta incelenir:

1. Çekim Ekleri

Sözcüklerin çekimlenerek değişik yerlerde ve görevlerde kullanılmasını sağlayan eklere **çekim eki** denir. Çekim ekleri, kelimenin biçimini değiştirir; anlamını değiştirmez. Eklendiği sözcüğe yeni bir anlam kazandırmaz.

Çekim ekleri, sözcüklerin diğer sözcüklerle bağ kurmasını; sözcüklerinin cümlede görev almasını; hâlini, sayısını, zamanını, şahsını belirtir. Kısaca çekim ekleri sözcüklerin cümle kuruluşunu gerçekleştirmesini sağlar. 2. tekil kişi emir kipiyle kurulan tümceler (Atla. Koş. Bak. Ye. ...) haricinde hiçbir tümce, çekim eki olmadan kurulamaz.

Örnek

Okul git > Okul-**a** git-(i)**yor-um** → Okula gidiyorum.
Ağaç dal kır > Ağaç-**ın** dal-**ı**-(n)**ı** kır-**dı-lar** → Ağacın dalını kırdılar.

> Çekim ekleri, getirildikleri kelimenin türüne göre, **isim (ad) çekim ekleri** ve **fiil (eylem) çekim ekleri** olmak üzere **iki** öbekte incelenir:

2.1. İsim (Ad) Çekim Ekleri

İsimlerin ve isim soylu sözcüklerin sonuna gelerek onları diğer isimlere, edatlara, eylemlere bağlayan; cümle içindeki görevlerini belirleyen, ait oldukları kişileri belirten ve isimlerin çeşitli durumlarını bildiren eklerdir.

2.1.1. Çokluk (Çoğul) Eki (-lar / -ler)

İsimlerin sayı bakımından birden çok olduğunu belirtir.

Örnek

» Martı**lar** kanat çırttı gökyüzüne.
» Şehir**ler** beton yığınına döndü.

> Çokluk eki, eklendiği sözcüğe çokluk anlamı dışında farklı anlamlar da kazandırır.

Örnek

» Türkler köklü milletlerdendir. ("millet" anlamı)

- » Beş yaşlarında bir çocuğu var. ("yaklaşık" anlamı)
- » Bu akşam Bülent Beyler bize gelecekler. ("aile" anlamı)
- » Sabahları spor yaparım. ("her" anlamı)

2.1.2. Durum (Hâl) Ekleri (-i, -e, -de, -den)

İsmlere belirtme, yönelme, bulunma ve ayrılma anlamı katan eklerdir. Dört başlıkta incelenir:

a) Belirtme durumu eki (-i / -ı / -u / -ü)

Eylemdeki işten, hareketten, oluştan etkilenen varlığı belirtir. Bu eki alan sözcük, cümlede belirtili nesne olur.

Örnek

- » Evi boyadım.
- » Avcı balığı yakaladı.
- » Külü üstüme savurdu.

► Türkçede iki tane "-i" eki vardır:

-i: belirtme durumu eki: Kalem-i aldı. (● KALEMİ-Neyi aldı?)

-i: iyelik eki:(ONUN) kalem-i

b) Yönelme durumu eki:(-e / -a)

İsme getirilen "-a, / -e" hâl ekidir.

Örnek

- » Hafta sonu pazara gittim.
- » Erikleri üç liraya aldım.
- » Sabaha dönerim.

c) Bulunma durumu eki: (-de / -da / -te / -ta)

İsmlere "-da / -de / -ta / -te" ekleri getirilerek yapılır. Durum, zaman ve yer bildirir.

Örnek

- » Defterimi evde unuttum.
- » Yetmişinde kadından ne istedin?

» Kitabı bir soluk**ta** okudum.

UYARI Bulunma durumu eki, bağlaç olan "de / da" ile karıştırılmamalıdır. Bulunma durumu eki olan "de/ -da" **birleşik**; bağlaç ve ilgeç olan "de / da" ise daima **ayrı** yazılır.

Örnek

» Telefonum kardeşim**de** kaldı.

» Sinemaya kardeşim **de** gelmek istiyor.

d) Ayrılma (Çıkma) durumu eki: (-den / -dan / -ten / -tan)

İsmlere "-dan / -den / -tan / -ten" ekleri getirilerek yapılır. Yer, zaman, sebep ve karşılaştırma bildirir.

Örnek

» O, yemeğini her gün ev**den** getirir.

» Sıcak**tan** bayıldı. Yorgunluk**tan** uyuyakalmış.

» Kardeşin**den** daha çalışkan.

» İzmir'e akşam**dan** gidelim.

2.1.3. İlgili (Tamlama) Ekleri (-ın / -in / -un / -ün)

Bir ismi başka bir isimle ilgili hale getirir; isimleri isimlere bağlar.

Bu ek 1. tekil ve 1. çoğul şahıs için "-im" şeklindedir: ben-**im**, biz-

im Belirtili isim tamlaması kurar:

Örnek

» Bebeğin yüzü çok sevimli.

» Kardeşim benim kalemimi almış.

2.1.4. İyelik (Aitlik) Ekleri (-m, -n, -i, -miz, -niz, -leri)

İsmlere gelerek onların kime veya neye ait olduğunu belirten eklerdir. Şahıslara göre çekimlenir.

Örnek

(benim) defter**im**

(senin) defter**in**
(onun) defteri
(bizim) defter**imiz**
(sizin) defter**iniz**
(onların) defter**leri**

- » Ev**imizin** küçük bir bahçesi var.
- » Gömleğ**imin** düğmesi kopmuş.

UYARI İyelik eklerini belirtme hal eki ile karıştırmamak gerekir.

Örnek

- » Ev**i** yeni aldık. (o evi)
- » Ev**i**çok büyükmüş. (onun evi)

Bu iki sözcükte de "-i" eki var. Hangisi iyelik, hangisi hâl anlamak için şu soruyu sorabiliriz: "**Kimin evi?**"

Bu soruyu sorduğumuzda ikinci cümlenin cevap verdiğini ve "Onun evi büyükmüş." şeklinde söylenebildiğini görüyoruz. Öyleyse "-i" eki ikinci cümlede iyelik eki, birinci cümlede ise "Neyi aldık?" sorusuna cevap verdiğinden "-i" hâl eki olarak kullanılmıştır.

Ayrıca "-i" eki almış sözcüğün başına "onun" sözcüğü getirerek de bunu anlayabiliriz.

(Onun) "Ev**i** yeni aldık." olmuyor, ama

(Onun) "Ev**i** çok büyükmüş." oluyor. Demek ki ikinci cümledeki "-i" eki, iyelik ekidir.